

A. MESMER

'Druk uw handen op mijn zieke ledematen'

Een lichamelijke benadering van het magnetisme in het negentiende-eeuwse België

Marijke De Sadeleer

'Druk uw handen op mijn zieke ledematen, want ik voel dat gij vermoogt ze erdoor te verlichten, en ik zal er u voor belonen.' Menig zieke deed in de negentiende eeuw beroep op het magnetisme, een populaire geneeswijze die voortspoot uit de ideeën van de Duitse arts Franz Anton Mesmer. Door de zieke te 'bestrijken' met de handen, zou er een onzichtbare geneeskrachtige stof – fluidum – van het lichaam van de magnetiseur op de zieke gestraald worden. Twee lichamen stonden hierbij centraal, dat van de zieke en dat van de magnetiseur. Waarom opteerde een zieke op het einde van de negentiende eeuw nog voor het magnetisme en welke rol speelde het lichaam – zowel van de zieke als van de magnetiseur – in de behandeling?

Door de zieke te 'bestrijken' met de handen, zou er een onzichtbare geneeskrachtige stof – fluidum – van het lichaam van de magnetiseur op de zieke gestraald worden

Met deze casestudie naar het magnetisme wil ik aantonen op welke manier een (ziek) lichaam werd gepercipieerd door in te zoomen op één alternatieve geneeswijze. Vooral de zoektocht en benadering van bronnenmateriaal is daarbij geen sinecure, omdat 'het lichaam' weinig rechtstreekse sporen nalaat in de geschiedenis. In dit artikel komen dan ook verscheidene bronnentypes aan bod, zoals tijdschriften en gerechtsdossiers. Die diversiteit aan bronnen biedt een meerwaarde, maar brengt ook moeilijkheden mee, omdat deze bronnen *in se* wel handelen over dezelfde materie, maar een tegengestelde visie op het

Afbeelding links: Franz Anton Mesmer (1734–1815) studeerde geneeskunde en had een voorliefde voor astrologie en astronomie. Na een carrière in Wenen week hij uit naar Parijs, waar hij zijn ideeën rond het gebruik van dierlijk magnetisme verder uitwerkte.

magnetisme verwoorden, hetzij positief, hetzij negatief. Bij de onderzoeksmethode *close-reading* is het de kunst om de inhoud van de bron niet letterlijk over te nemen. In dit geval zouden de verhalen uit de verscheidene brontypes elkaar immers continu tegenspreken. Door te focussen op één thematiek, namelijk de omgang met het lichaam, wordt het bronmateriaal met een andere bril bekeken en is het mogelijk om linken te leggen of verhalen te ontrafelen die anders zouden blijven steken in beschrijvende bronnenkritiek. Vandaar de keuze om niet de hele wereld van ziekte en genezing bloot te leggen, maar te focussen op één geneeswijze vanuit verschillende oogpunten, en op de vraag welke rol het lichaam hierin speelde.

Als een zieke ervan overtuigd was dat een beheksing zijn lijden veroorzaakte, kon een arts hem nooit overtuigen dat een pillenkuur verlichting zou brengen

Kiezen voor het magnetisme

Ondanks het feit dat het artsenapparaat in het negentiende-eeuwse België verwoede pogingen deed om het medische veld te veroveren, bleef het op de medische markt wemelen van allerhande genezers die – in onze ogen – alternatieve geneeswijzen aanprezen. Ieder dorp kende wel een kruidenvrouwetje dat kon aflezen, of een pater die de koorts kon bezweren. In de ogen van de zieke waren deze geneeswijzen niet alternatief, maar sloten ze nauw aan bij de eigen opvattingen van 'ziek zijn'. De zieke zocht de oorzaak van zijn kwaal immers niet altijd in een lichamelijke falen en ging dan ook niet altijd op zoek naar een aansluitende behandeling bij een dokter. Als een zieke ervan overtuigd was dat een beheksing zijn lijden veroorzaakte, kon een arts hem nooit overtuigen dat een pillenkuur verlichting zou brengen. Zo shopte de zieke vrij rond op de medische markt zonder onderscheid te maken tussen 'regulier' of 'alternatief', maar slechts op zoek naar genezing.¹

Een mogelijke alternatieve geneeswijze was het magnetisme, dat ook appel deed op het magische wereldbeeld van de zieke door gebruik te maken van het fluïdum. De kracht van het fluïdum lag in zijn onzichtbare karakter. Doordat het ontsnapte aan alle zintuigen kon het bestaan ervan niet wetenschappelijk worden onderbouwd. Tegelijkertijd bracht het wél een zichtbare verandering, namelijk de genezing teweeg. Het negentiende-eeuwse publiek was nog steeds vatbaar voor een zekere 'sense of wonder' en wisselde moeiteloos concepten als 'wetenschap' en 'magie' in. Voor de zieke functioneerde het fluïdum als 'onttoverde magie' en vond het zo aansluiting bij diens magische wereldbeeld.²

Belgische spiritisten incorporeren het magnetisme

Slechts via het lichaam kon het onzichtbare fluïdum zijn werking aantonen. Daarom was het lichaam uitermate belangrijk in het magnetische procedé: het voerde immers tastbaar bewijsmateriaal aan dat het fluïdum 'werkte'. Bepaalde groepen deden er dan ook dankbaar beroep op, zoals ook de Belgische spiritisten. In eerste instantie hadden het magnetisme, dat reeds opgang

- 1 Zie beredeneerde bibliografie voor een overzicht over de standaardwerken rond magnetisme, medicalisering en de medische markt.
- 2 S. Lachapelle, 'Science on stage: Amusing physics and scientific wonder at the nineteenth-century French theatre', *History of Science*, 47 (2009) 297–315, daar 297; L. Oja, 'Responses to witchcraft in late seventeenth- and eighteenth-century Sweden. The superstitious other' in: W. De Blécourt en O. Davies (reds.), *Beyond the witch trials. Witchcraft and magic in enlightenment Europe* (Manchester en New York 2004) 69–80; W.J. Hanegraaff, 'How magic survived the disenchantment of the world', *Religion*, 33 (2003) 357–380; H. De Waardt, 'Het taai voortleven der demonen – De onttovering van de geneeskunde als impuls voor irreguliere geneeswijzen', in: A. Kluvelde e.a. (reds.), *Genezen – Opstellen bij het afscheid van Marijke Gijswijt-Hofstra* (Amsterdam 2005) 139–148, daar 143–145.

Spotrent uit 1780 die de draak steekt met de magnetische methode van Mesmer. De handen spelen een belangrijke rol bij het overdragen van het fluïdum.

maakte sinds de achttiende eeuw, en het spiritisme niets met elkaar gemeen. Het spiritisme ontstond pas halverwege de negentiende eeuw in Amerika en was een stroming met semi-godsdienstige trekjes. Doel was om in contact te treden met de doden. Tijdens spiritistische seances schipperden menselijke mediums, omringd door een gefascineerd publiek, tussen de levenden en het dodenrijk. Toen de beweging de oceaan overstak naar Europa, vond het wél aansluiting met de reeds wijdverspreide praktijk van het magnetisme. Het onzichtbare fluidum vormde de schakel tussen beide bewegingen. Spiritisten geloofden dat het fluidum het contact met de doden kon bewerkstelligen, magnetiseurs deden beroep op de geneeskraft ervan. Het fluidum sprak zowel nieuwbakken spiritisten als oudgediende magnetiseurs aan. Ook was het een win-win situatie. Voor spiritisten was het een buitenkansje om het magnetisme te incorporeren in hun praktijken, omdat het magnetisme reeds wijdverspreid herkenning ocriep, en magnetiseurs konden zich ontplooien en revitaliseren binnen een spiritistisch kader. Zo probeerden Belgische spiritisten op het einde van de negentiende eeuw hun theorieën over contact met de doden te staven door het magnetisme te propageren als dé geneesmethode bij uitstek. Het Luikse spiritistische tijdschrift *Le Messenger* veranderde niet voor niets zijn ondertitel in 1878 van *Spiritisme – Charité* naar *Spiritisme – Magnétisme* en zijn Brusselse tegenhanger droeg vanaf het ontstaan in 1877 de titel *Le Moniteur Spirite et Magnétique*. Tevens stond Brussel bekend om haar groot aandeel aan genezende mediums.³

Spiritisten geloofden dat het fluidum het contact met de doden kon bewerkstelligen, magnetiseurs deden beroep op de geneeskraft ervan

Het lichaam als bewijsmateriaal

De door spiritisten nagelaten bronnen, veelal tijdschriften en verslagen van congressen, wemelen bijgevolg van genezingen met een magnetische inslag. Door de jaargangen van de tijdschriften te doorlopen en daarbij te focussen op bepaalde woorden die draaiden rond 'genezing', 'fluidum' en 'magnetisme' kunnen we de perceptie van de Luikse en Brusselse spiritisten analyseren. Deze was tweeledig. Ten eerste claimden spiritisten dat het magnetisme een oeroude kracht was. Zo zou Adam reeds in het aards paradijs volop aan het magnetiseren zijn geslagen en werd ook Jezus gebombardeerd tot succesvol magnetiseur. Door het magnetisme ver in de tijd terug te projecteren, poogden ze de geloofwaardigheid ervan te funderen.⁴ Ten tweede zagen de spiritisten vooral een praktisch nut in het magnetisme. Vele spiritistische groepen focusten zich in de beginjaren quasi volledig op het magnetisme. Zo ontstond in Chênée een groep die zich specifiek op het beoefenen van het magnetisme toespitste om goede genezende mediums te vormen.⁵ In 1872 vonden er verschillende seances plaats waar zowel de spirituele als de praktische kant van genezing aan bod kwam. Een jaar later gaf de redactie van *Le Messenger* de schriftelijke neerslag van deze seances gebundeld uit. Dit resulteerde in een praktische handleiding, de *Guide pratique du médium guérisseur*. Daarin lag in de eerste

3 *Le Messenger* (1872–1914) is integraal, op enkele losse nummers na, beschikbaar in de Koninklijke Bibliotheek van België. *Le Moniteur spirite et magnétique* liep van 1876 tot en met 1901, hoewel slechts de jaargangen 1891 tot en met 1898 bewaard zijn gebleven. 'Congrès Belge – Charleroi, 4 et 5 Juin 1911', *Bulletin Officiel du Bureau International du Spiritisme*, 9 juni 1911, 9.

4 'Magnétisme et Spiritisme – études sur l'identité de leurs causes et de leurs effets', *Le Messenger*, 1 september 1872, 34–36; 'Magnétisme et Spiritisme', *Le Messenger*, 15 januari 1875, 107. 'Conférence spirite à Liège', *Le Messenger*, 15 juni 1877, 187–190.

5 'Des Médiums (Suite) – Instructions médianimiques', *Le Messenger*, 15 februari 1873, 122.

plaats een grote nadruk op het belang van genezend mediumschap, hoe het te ontwikkelen en hoe men het moest aanwenden om mensen te genezen.⁶

Misschien onderhielden spiritisten wel altijd een zekere voorliefde voor het toepassen van magnetische behandelingen, maar zagen ze er vooral propagandamogelijkheden in.⁷ In verscheidene jaarverslagen – gepubliceerd in *Le Messenger* – beschreven kleinere, meer geïsoleerde groepen vaak hun manier van werken waarbij duidelijk werd dat deze zeer sterk focusten op het ‘genezend mediumschap’. Zo pochte de spiritistische vereniging *Alliance fraternelle* uit Verviers in 1891 dat ze verscheidene mediums had, waarvan vier magnetiseurs. Iedere zondag van tien tot één hielden ze consultatie in het clublokaal, waar ze zieken behandelden. Elke zieke kreeg daarna een gratis brochure mee waarin magnetische tips stonden en spiritistische informatie. Spiritisten maakten dus gebruik van magnetiseurs om hun boodschap te verspreiden. De zieke kwam in de eerste plaats om genezing te bekomen, maar wandelde terug buiten met een brochure en een lading aan spiritistische informatie. Zo werd ‘geloof in genezing’ gekoppeld aan ‘geloof in de spiritistische leer’ – met genezing als het zichtbaar bewijs. Ook de groep *L’Espérance* uit het dorpje Poulseur nabij Luik achtte deze werkwijze het meest overtuigend, zeker omdat de vorming van degelijke mediums in de beginjaren een struikelblok vormde. In dat geval kon men altijd terugvallen op de vertrouwde magnetische genezingen.⁸

Soigner par l’invisible

De spiritistische tijdschriften verschaffen ons een boel informatie over de praktijk van het magnetiseren zelf en het gebruik van het lichaam. In het genezingsproces staan immers twee tegengestelde lichamen centraal, dat van de zieke en de magnetiseur. Wanneer we dieper inzoomen op de *performance* van de genezing, duiken er bepaalde lichamelijke handelingen op waaraan zieke en genezer betekenis toedichtten. Volgens de performatieve benaderingswijze wordt in de handelingen – hier met het fluidum – betekenis gecreëerd. Deze handelingen zijn wel zichtbaar, want ze hadden een zintuiglijk waarneembare uitwerking op het lichaam van de zieke.⁹

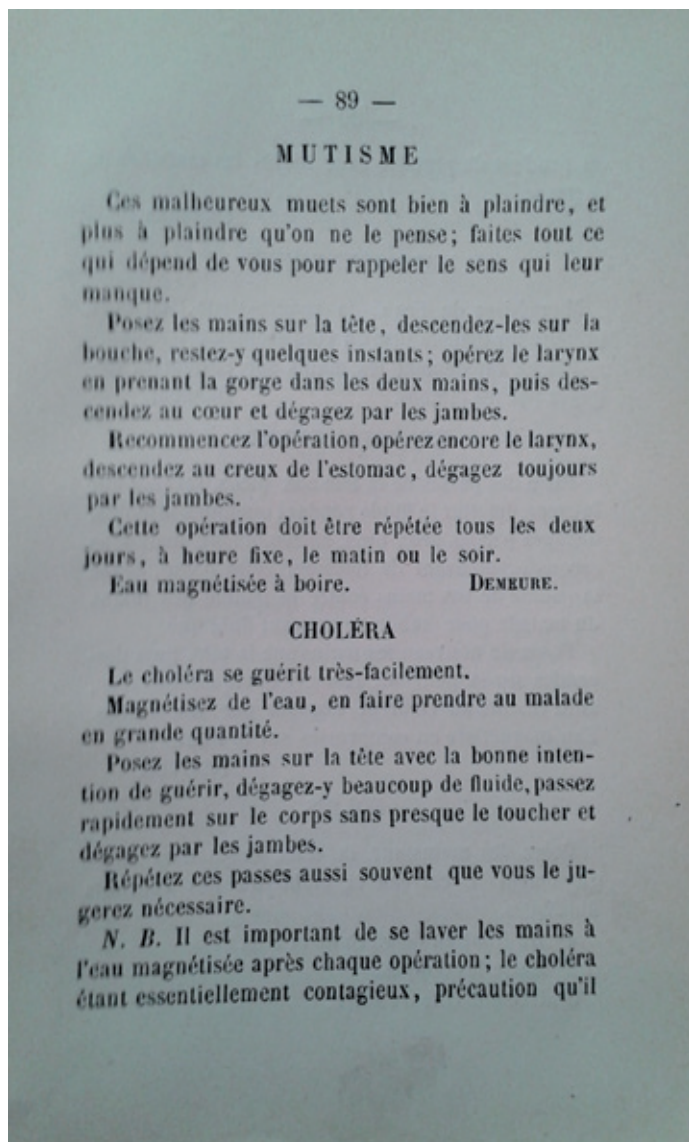
Ten huize Jadot-Philippart in Brussel vond op 17 juli 1874 de genezing van meneer Stassin uit Binche plaats. Daarbij werd het fluidum als volgt omschreven: ‘Cet agent est plus spirituel que matériel: on ne peut le voir, le toucher, le peser et cependant il existe’.¹⁰ De meest voor de hand liggende handeling was het aanraken. Door het uitvoeren van magnetische passes – langzame strijk-bewegingen met de handen langs het lichaam – werd het fluidum overgestraald. In de *Guide Pratique* werd nauwkeurig omschreven hoe de magnetiseur te werk moest gaan. Allereerst stelde de magnetiseur de zieke op zijn gemak door voor hem plaats te nemen, de schouders vast te nemen en enkele strijk-bewegingen langs de armen te doen. Gedurende de behandeling focuste de magnetiseur zich dan ook op de plaats waar de ziekte zich in het lichaam bevond. Het kwam er immers op neer de zieke plaats zo nauwgezet mogelijk te benaderen met de vingers. Voor de zieke lag hierin de betekenis; door de passes werd het fluidum overgestraald en kon hij of zij genezen.¹¹

Hoewel de aantrekkingskracht van het fluidum in zijn onzichtbare karakter lag, verlangde de zieke soms ook naar zichtbare, tastbare elementen in het genezingsproces. ‘Zien’ werd immers beschouwd als hét zintuig bij uitstek.¹² Bepaalde magnetiseurs die buiten het spiritistische kader opereerden, voegden soms elementen aan het scenario toe, zoals de beruchte Gérard Schmidt. Hij moest in 1868 voor de Brusselse correctionele rechtbank verschijnen omdat één van zijn patiënten na zijn behandeling was overleden. Zo verklaarde de

In 1873 vaardigde de redactie van *Le Messenger* een praktische gids uit voor magnetiseurs en genezende mediums. Zo konden mensen thuis zelf aan de slag gaan (KU Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Guide pratique du médium guérisseur*: voorblad, uitgegeven door Le Messenger, Luik, 1873.).

- 6 *Guide pratique du médium guérisseur* (Luik 1873).
- 7 ‘Congrès régional annuel – Tenu à Poulseur le 26 Mai 1890’, *Le Messenger*, 1 juli 1890, 1–2.
- 8 ‘Congrès régional annuel – Tenu à Seraing, salle Ramelot, le 24 mai 1891’, *Le Messenger*, 1 juli 1891, 1–4.
- 9 Hierbij baseerde ik me op de ideeën die Peter Burke rond *performance* uitdacht. De kerngedachte hierbij is dat in de handelingen van een persoon betekenis wordt gegenereerd en dat personen afhankelijk van de context op verschillende manieren handelen.
- 10 Vertaling: ‘Deze stof is meer spiritueel dan materieel: men kan het niet zien, aanraken of afwegen en toch is het er’. ‘Physiologie du magnétisme – Génération du fluide magnétique et ses analogies avec les autres fluides impondérables, d’après le docteur Charpignon – Comparaison des fluides’, *Le Messenger*, 15 mei 1877, 173–175.
- 11 *Guide pratique*, 55, 63–64.
- 12 W. F. Bynum en R. Porter (reds.), *Medicine and the five senses* (Cambridge 1993) 2.

In de *Guide Pratique* stonden alle mogelijke aandoeningen opgesomd, en hun bijhorende behandeling. Veelal kwam het erop neer de zieke plek zo sterk mogelijk te benaderen en gebruik te maken van gemagnetiseerd water, zoals in dit geval bij cholera. (KU Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Guide pratique du médium guérisseur*: Methode om cholera te genezen, uitgegeven door Le Messenger, Luik, 1873, 89.)

weduwe van de overleden patiënt dat Schmidt haar man zijn eigen, gemagnetiseerde urine liet drinken en pommades en thee voorschreef.¹³ Ook een zekere Léopold Boëns trachtte in 1885 een graantje mee te pikken van de herkenning die het begrip 'magnetisme' opriep en masseerde zijn patiënten met magnetische massageapparaten.¹⁴ Genezingen in een spiritistische context maakten minder gebruik van tastbare elementen. Spiritisten legden immers sterker de nadruk op het goddelijke, en niet op het natuurlijke karakter van het fluïdum. Dit vormde echter een struikelblok, omdat de patiënt nood had aan tastbare elementen. Bij de behandelingen die stonden beschreven in de *Guide Pratique* zag men een oplossing in het gebruik van gemagnetiseerd water. Om bijvoorbeeld cholera te genezen, moest de genezer eerst water magnetiseren en dat daarna in grote hoeveelheden aan de zieke toedienen. Vervolgens kon het magnetiseren beginnen.¹⁵

13 Algemeen Rijksarchief Brussel (verder RAB), *Inventaire des dossiers du tribunal correctionnel de Bruxelles, première série* (verder *Inventaire*), nr. 702: Tribunal de première instance séant à Bruxelles – Chambre Correctionnelle. Audience publique du 19 décembre 1867.

14 RAB, *Inventaire*, nr. 750. Procès tegen Léopold Boëns. Veroordeeld vanwege het illegaal uitoefenen van de geneeskunde in 1885.

15 *Guide pratique*, 89–90.

Waar de magnetische passes op de oppervlakte bleven, drong het gemagnetiseerde water zelfs door tot *in* het lichaam. Sterker nog, door het te drinken werd het fluïdum terug naar een 'onzichtbare' wereld gestuurd: de binnenkant van het eigen lichaam

Het water was ook, in tegenstelling tot het fluïdum, zintuigelijk waarneembaar. Bij tandpijn moest de zieke bijvoorbeeld, naast de magnetische passes, ook gemagnetiseerd water drinken dat hij met de tong in de mond moest houden.¹⁶ Bij een verstuiking raadde de *Guide pratique* aan om een in gemagnetiseerd water gedompeld kompres op de pijnlijke plaats te leggen.¹⁷ Door het gemagnetiseerd water te drinken of te deppen op de huid, kon men het fluïdum aanraken, ruiken, proeven en – vooral – zien. Het fluïdum kon zich materialiseren via het water. Waar de magnetische passes op de oppervlakte bleven, drong het gemagnetiseerde water zelfs door tot *in* het lichaam. Sterker nog, door het te drinken werd het fluïdum terug naar een 'onzichtbare' wereld gestuurd: de binnenkant van het eigen lichaam.

16 Ibidem, 91.

17 Ibidem, 94.

Verstoord en harmonieus – twee tegengestelde lichamen

Het fluïdum mocht dan wel de schakel tussen lichaam en geest zijn, toch waren het twee totaal verschillende lichamen die aan bod kwamen. Laten we beginnen met het verstoorde lichaam: dat van de zieke. Opvallend was dat zieken met allerhande klachten aanklopten bij een magnetiseur. Meneer Stassin had bijvoorbeeld een zenuwziekte en een darmontsteking. Beide werden op één lijn geplaatst, zonder onderscheid te maken tussen de verschillende aard

Toch kende het magnetisme vooral een reputatie als geneesmethode bij uitstek voor reumatische aandoeningen

van de kwalen.¹⁸ Toch kende het magnetisme vooral een reputatie als geneesmethode bij uitstek voor reumatische aandoeningen. Uit een reclamefolder van Boëns bleek dat zijn methode onder meer heuppijn, een verlamd been, verstuikingen en een stijve knie genas, maar ook de 'hoofdzweren' waarmee een machinist kampte.¹⁹ Spiritisten claimden dan weer alles te kunnen genezen. De *Guide Pratique* stelde dat het magnetisme alle aandoeningen kon genezen, variërende van fysieke kwaaltjes zoals blaasontstekingen tot psychische klachten als hysterie-aanvallen. Hoe serieus de ziekte was, deed er niet toe –

18 'Correspondance', *Le Messager*, 15 november 1874, 80.

19 RAB, *Inventaire*, nr. 750: Reclameblaadje voor Genezend Leersticht Elektro-magnetique van Brussel – Geneeskundig bericht.

kanker werd bijvoorbeeld op dezelfde lijn geplaatst als tandpijn. Alle ziektes waren immers te genezen met het fluidum. Dit werd duidelijk aan de hand van de attesten, die bijvoorbeeld werden afgeleverd op een spiritistisch congres te Luik in 1905. Daarin stond iedere keer de naam van de patiënt en de ziekte waaraan hij of zij leed vermeld.

Om in staat te zijn de harmonie in het lichaam van de zieke te herstellen, moesten ook het eigen lichaam en de geest van de magnetiseur in harmonie zijn

Zo genas – aldus de attesten – een zekere mevrouw Capelle uit Luik dankzij het gebruik van gemagnetiseerd water onder meer een ernstige fistula aan de anus, een wit gezwel op de dij, een tumor in de maag, een ziekte aan de luchtwegen, een ziekte die ongeneeslijk werd geacht, een blaasontsteking, een bloeduitstorting, een aandoening aan de hoofdhuid, een gebroken rechterarm, een verstuijing, een verzakte baarmoeder, een zwakke maag, een darmontsteking, verlamming, chronische reuma en migraine.²⁰ Vele van de ziektes waren onzichtbaar, zoals migraine of een darmontsteking. Anderen waren dan weer wel zichtbaar, zoals een wit gezwel op de dij. Mevrouw Capelle stond echter bekend als een overtuigde spiritist, wat deze veelzijdigheid aan genezen ziektes kan verklaren. Spiritisten konden het zich namelijk niet veroorloven om te zeggen dat ‘hun’ genezende mediums én dokter-geesten machteloos waren bij bepaalde ziektes, want dat zou indirect ook hun leer in twijfel trekken.

De conditie waarin het lichaam van de magnetiseur zich bevond, was dan weer van een geheel andere orde. De zieke moest niet enkel vertrouwen op een onzichtbare kracht, maar ook op de kwaliteiten van de persoon die deze kracht dirigeerde. Om in staat te zijn de harmonie in het lichaam van de zieke te herstellen, moesten ook het eigen lichaam en de geest van de magnetiseur in harmonie zijn. Een harmonieuze geest werd daarbij gelijkgesteld met enkele goede karaktereigenschappen. Onder het motto ‘donnez gratuitement ce que vous avez reçu gratuite’²¹ moesten magnetiseurs onbaatzuchtige wezens zijn die hun kracht ten dienste stelden aan diegenen die het nodig hadden. Ze mochten geen vergoeding vragen voor hun diensten en een Brusselse groep stuurde zelfs regelmatig haar magnetiseurs de straat op om arme zieken te verzorgen.²² Daarnaast vertaalde deze hoogstaande moraal zich in een goede lichamelijke gezondheid. De onzichtbare kracht van de genezer, die hij weliswaar uitte met zijn ‘goede’ handelingen, moest ook lichamelijk afleesbaar zijn.²³ Een goede magnetiseur moest in theorie aan bijna ascetische voorwaarden voldoen die zowel betrekking hadden op het lichaam als op de geest. Beschikken over een gezond lichaam was een primaire voorwaarde om te kunnen genezen. Daartoe moest de genezer zich een zo gezond mogelijke levensstijl aanmeten. Gezonde maaltijden, verfrissende baden bij warm weer en zich weerhouden van ‘sensuele verleidingen’ zouden een positieve invloed uitoefenen op de kwaliteit van het fluidum. Was het lichaam in slechte staat, dan zou ook het onzichtbare fluidum daar hinder van ondervinden.²⁴

20 ‘Guérisons obtenues par les médiums guérisseurs’, in: *Congrès Spirite* (Luik 1905) 81.

21 Vertaling: ‘Geef onbaatzuchtig wat je zelf als gift hebt gekregen.’

22 ‘Nos médiums guérisseurs’, *Le Messenger*, 15 juli 1908, 9–10; ‘Congrès Spirite à Bruxelles – 3e séance (26 septembre 1875)’, *Le Messenger*, 1 december 1875, 82–84.

23 Dit idee leek me in grote mate overeen te stemmen met de degeneratietheorieën die opmars maakten op het einde van de negentiende eeuw. Daarbij werd ook een sterk verband gelegd tussen een gezond lichaam en morele kwaliteiten van een persoon. Over degeneratie in België, zie J. Tollebeek (red.), *Degeneratie in België* (Leuven 2003).

24 ‘Nos médiums guérisseurs’, *Le Messenger*, 15 juli 1908, 9–10.

GENEZEND LEERSTICHT

ELECTRO-MAGNETIQUE

VAN BRUSSEL

GENEESKUNDIG BERICHT

Hydro-magnetische genezing of nieuwe toepassing van koud water, door magnetische vloeibaarheid, het vrijven der lichaamsgedeelten ter behandeling der langdurige ziekten en zelfs degene ongeneesbaar geschat.

Systeem van magnetische Stapel

en inpakking van vloeistoffen in lijfbanden en bijzondere zolen, enz.

Gebreveteerd en aangenomen in de nationale Tentoonstelling van 1880 en de algemeene Tentoonstelling van Antwerpen 1885.

Het namaaksel mijden en het fabriekmerk **L B** eischen, gestempeld op de gebreveteerde toestellen.

Om de raadgeving te vergemakkelijken en de zieken eene beschadelijke en dikwijls hinderlijke verplaatsing te sparen, heeft er besloten geweest dat het Instituut raadgevende zalen zoude instellen in de stad en in de provincie. — Raadgevende zalen vastgesteld :

ANTWERPEN. — Hotel de l'Industrie, bij Teughels, Pelikaanstraat, 6, recht over den uitgang der statie, de Zaterdag van 2 tot 6 uren (*bijzonderen ingang*).

HERNE. (bij Edingen.) — Bij M. D'Hoerane-Debollier, schrijnwerker en herbergier, Kasseide van Geeraerdsbergen, alle dijnstdagen van 2 tot 7 uren s'avonds.

BRUSSEL. — In het Instituut van het Genezend Leersticht Electro-magnetique, Navexstraat, 19, alle donder- en zondagen van 10 tot 4 uren.

MEN RAAD ZICH TEN WOONSTE EN HANDELD PER BRIEFWISSELING.

Voor alle inlichtingen, schrijven of zich bewenden bij den directeur van het genezend electro-magnetisch Instituut van Brussel, Navexstraat, 19, Schaerbeek bij Brussel.

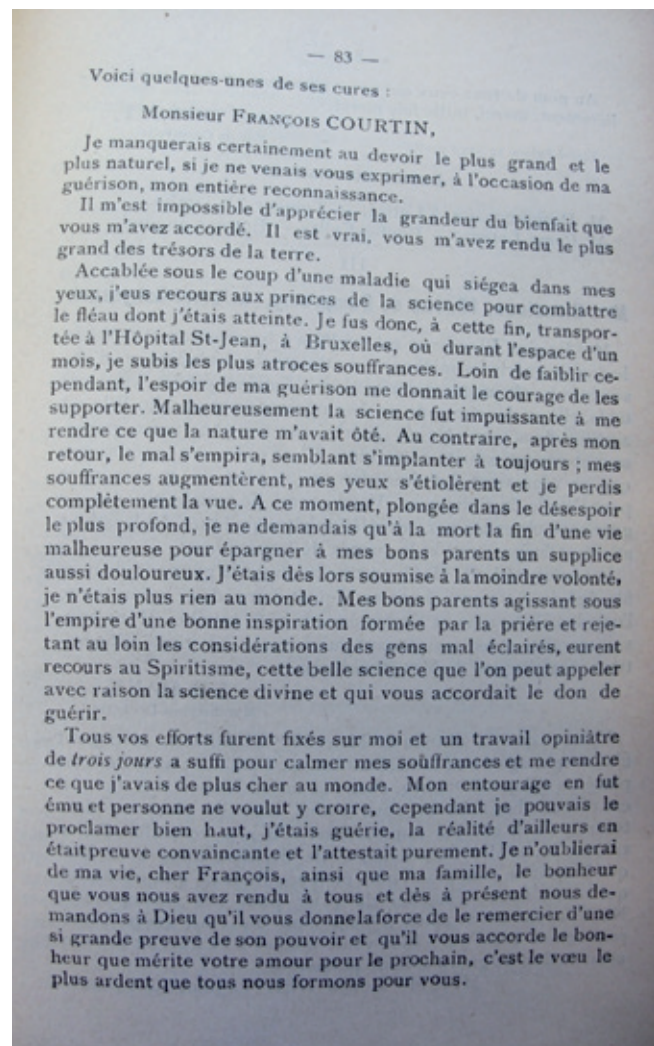
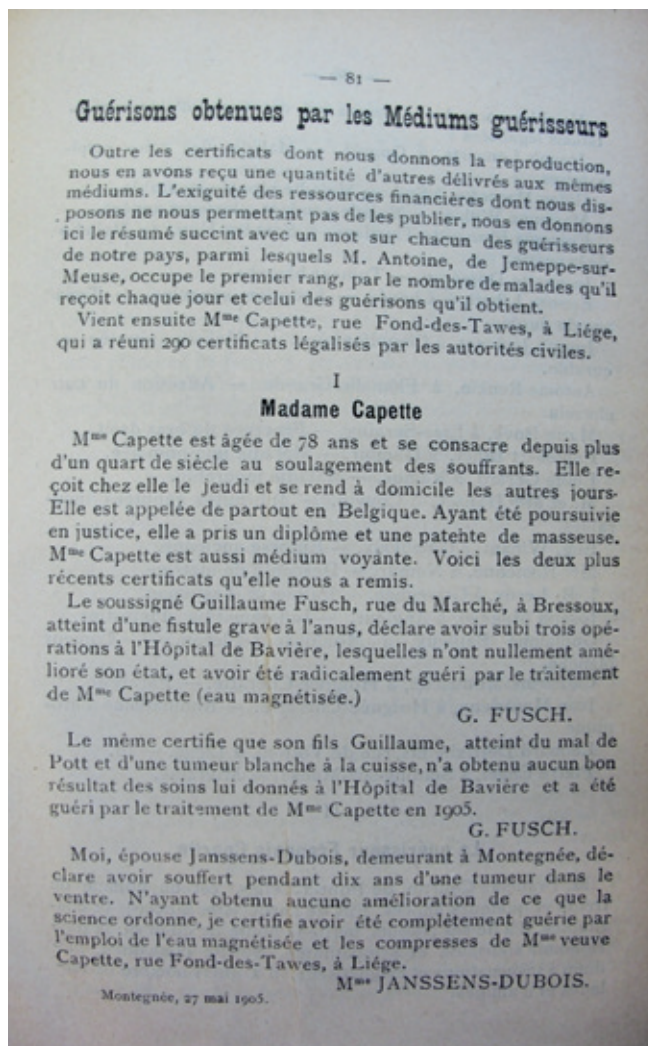
M. de professor Boëns, die zich sedert lang vermaard gemaakt heeft door zijne genezend Hydro-magnetische handeling, doet in al de raadgevende zalen, behoorende aan het Instituut, de toepassing van zijn systeem onder de verklaarde beleiding der kunstende mannen.

Ziehier eenige genezingen, die onder duizend andere genomen, allen zoo wonderlijk bewijzen klaarblijkelijk de werkdadigheid van het hoogvereffend systeem.

Lida Vanmense, te Herne, bij Edingen. LAMHEID EENER BEEN en VERSTIJVING DER KNIE, wanhopigen staat ten gevolge van rhumatisme. — Sedert 4 maanden ter behandeling in het Instituut; bijna volkomen genezen.

M. Normand, grondeigenaar te Fourmies (Frankrijk), tegen de statie. LANGDURIGE RHUMATISME, de beweging van armen en beenen verloren. — Spoedige en volkomene genezing.

Dit reclameblaadje prees een elektromagnetisch apparaat aan van Léopold Boëns. Ook de Franstalige versie deed de ronde. Opmerkelijk is dat er steeds werd vermeld welke kwalen werden verlicht, vaak met naam en toenaam. Daaruit blijkt dat vooral reuma, maar ook andere aandoeningen door Boëns werden behandeld. (RAB, Inventaire, nr. 750: Proces tegen Léopold Boëns. Veroordeeld vanwege het illegaal uitoefenen van de geneeskunde in 1885: reclameblaadje voor zijn activiteiten.)

Na de invoering van de wet die het gebruik van hypnose aan banden legde, begonnen spiritisten ook zelf attesten uit te vaardigen. Dit attest uit 1905 erkende de capaciteiten van de desbetreffende genezer. Verscheidene redenen konden aan de basis liggen van deze strategie. Ofwel kopieerden ze het officiële beleid om zichzelf een officieel karakter aan te meten, ofwel eiste de ziekte toch enige kwalificaties van de genezer waartoe hij zich wendde. (Koninklijke Bibliotheek België, *Congrès spirite. Liège, 11 et 12 juin 1905. Compte rendu*, 'Guérisons obtenus par les Medioms guérisseurs', 122 p.; In-8°, Luik: drukkerij V. Carpentier, 1905, 81.)

'Le magnétiseur transmet, infuse son fluide. Pour le donner régénérateur, il faut se bien porter et se trouver dans son état normal.'²⁵ Tijdens het genezingsproces was de zwaarste taak weggelegd voor de magnetiseur, die actief aan de slag moest gaan met het fluïdum. Deze moest zich dan ook goed voorbereiden op de genezing, zowel lichamelijk als geestelijk. In de *Guide Pratique* werd de magnetiseur haarfijn uitgelegd hoe hij zich moest voorbereiden op de confrontatie met de zieke. In de eerste plaats moest hij vertrouwen hebben in de geesten en bidden. Naast deze geestelijke voorbereiding, volgden heel wat lichamelijke handelingen om het lichaam voor te bereiden op de overdracht van het fluïdum. De magnetiseur moest matig zijn met voedsel en drank enkele uren voor hij aan de genezing zou beginnen, anders zou het lichaam de werking van het fluïdum verstoren. Ook alcohol was uit den boze. Het lichaam functioneerde als instrument om het fluïdum over te dragen, waardoor het in perfecte staat moest zijn.²⁶

25 Vertaling: 'De magnetiseur moet zijn fluïdum overstralen. Daartoe is het noodzakelijk dat zijn lichaam in een goede, gezonde staat is.' 'Tribune du Magnétisme', *Le Moniteur Spirite et Magnétique*, 15 mei 1897, 219.

26 *Guide pratique*, 3-4, 21-22.

Onbegrensd? Strakkere wetten, een ander lichaam

Tegen het einde van de negentiende eeuw gaf de verstrakkende juridische context, een logisch gevolg van het medicaliseringsproces, nieuwe impulsen aan het magnetisme. Hoewel de zieke zelf niet direct mee in dit verhaal stapte, poogden artsen via wetten de irreguliere geneeskunde strakker te beteugelen, waardoor ook het magnetisme zich moest plooiën naar de nieuwe juridische condities. Bijgevolg evolueerde ook de perceptie en het gebruik van het lichaam in het magnetische procedé.²⁷

Hoewel een zekere vorm van officiële geneeskunde altijd heeft bestaan, kreeg die pas een echt wettelijk kader met de in de Franse tijd ingestelde wet betreffende de 'onwettige uitoefening van de geneeskunde' uit 1803. Deze wet viseerde iedereen die geen opleiding aan een erkende instelling had gevolgd.²⁸ Ze werd vervangen door de wet van 12 maart 1818, ingesteld onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815–1830), waarin werd vastgelegd wie de geneeskunde mocht uitoefenen en wie niet. Volgens deze wet beoefende een persoon illegaal de geneeskunde wanneer hij niet was opgeleid aan een erkende instelling, maar niettemin zieken bezocht en onderzocht, hen behandelingen of medicijnen voorschreef en toelichtte hoe ze te gebruiken, of als hij de titel van 'dokter' aannam.²⁹ Deze wet vormde gedurende de hele negentiende eeuw dé basis waarop irreguliere genezers – als ze voor het gerecht verschenen – werden veroordeeld.³⁰ Zo viel in Boëns' ondervraging op dat het gerecht vooral in zeer strikte zin peilde op welke manier hij de wet had overtreden. De nadruk lag op de vraag of Boëns zijn voorschriften zelf schreef of dit liet doen door een vergezellende dokter en hij een doktershonorarium vroeg. Niet de praktijk zelf stond centraal in het proces, maar de vraag of hij zich de privileges en kenmerken van een reguliere dokter toe-eigende.³¹

Tegen het einde van de negentiende eeuw verstrakte het wettelijke kader. In de late jaren 1880 waren enkele roemruchtige processen rond hypnose de aanleiding tot een nieuwe wet rond de vrije uitoefening van hypnose, het stiefbroertje van het magnetisme.³² Daar de wet van 1892 *in se* ging over hypnose, en niet magnetisme, poogden spiritisten vaak de verschillen tussen beide uit te klaren. Hypnose werd dan ook vaak voorgesteld als magnetisme in een nieuw jasje. Spiritisten behielden echter een voorkeur voor het magnetisme. Hypnose was immers ontdaan van haar magische karakter door het fluidum te vervangen door het begrip suggestie. Bijgevolg aardde hypnose beter in de medische wereld, terwijl magnetisme het stokpaardje van de spiritisten bleef.³³

De invoering van de wet was een hele klap voor het irreguliere veld. Alle lekenmagnetiseurs – en dat waren ze quasi allemaal – werden door deze wet gevisieerd. Ook genezende spiritistische mediums die zich van de magnetische methode bedienden, vielen onder deze noemer. Karel Velle interpreteerde de ingang van deze wet in 1892 als de vervollediging van de medicalisering en het hoogtepunt van het artsenmonopolie.³⁴ Spiritisten voelden zich dan ook danig in de hoek gedreven en zouden het niet nalaten om te reageren op de wet. Zo hekelde *Le Moniteur* het artsenmonopolie dat 'hun' geneesmethode in het illegale domein dumppte.

Dit had ook gevolgen voor het gebruik van het lichaam. De magnetiseur distantieerde zich meer en meer van zijn rol als actieve actor in het magnetische procedé. Waar eerst werd gesproken over de magnetiseurs *fluide personnel*, lag in latere spiritistische bronnen de nadruk op een onzichtbare geest die *le fluide spirituel* liet doorstromen via de handen van het genezend medium.³⁵ Het lichaam van de magnetiseur was slechts een passief instrument omdat de

27 Carl Havelange stelde wel dat de meeste alternatieve geneeswijzen zich aanpasten aan de veranderende (juridische) context, en bestempelde dit fenomeen als de *contre-institutionalisation*. Zie C. Havelange, *Les figures de la guérison (XVIIIe – XIXe siècles). Une histoire sociale et culturelle des professions médicales au pays de Liège* (Luik 1990) 232–233.

28 Voor een overzicht hoe de wet er kwam en welke veranderingen dit inhield voor de medici, zie Havelange, *Les figures de la guérison*, 198–206.

29 F. Paulussen, *Hypnose: kwakzalverij of geneeskunde? De maatschappelijke toelaatbaarheid van hypnose in België (1880–1914)* (Leuven 2001) 38–39.

30 De processen die ik bestudeerde in verband met 'magnetisme' handelden over het illegaal uitoefenen van de geneeskunde en beriepen zich in alle gevallen op deze wet.

31 RAB, *Inventaire*, nr. 750: Procès-verbal nr 9921.

32 Paulussen, *Hypnose: kwakzalverij of geneeskunde?*, 133–156.

33 'Magnétisme et hypnotisme', *Le Messenger*, 15 juni 1892, 189. Een goed standaardwerk over hypnose is A. Gauld, *A history of hypnotism* (Cambridge 1992). Voor de hetze rond hypnose in België, zie Paulussen, *Hypnose: kwakzalverij of geneeskunde?* en K. Velle, 'Geneesheren in de ban van hypnose (1880–1900)', *Oostvlaamse Zanten*, 62 (1990) 51–64.

34 K. Velle, *Arts, geneeskunde en samenleving: medicalisering in België in de 19de en de 20ste eeuw* (Gent 1988) 942.

35 Ik hanteer hier bewust enkel de term *magnetiseur* hoewel ik eveneens doel op *médium guérisseur*. Voor de zieke zelf waren deze begrippen namelijk sterk inwisselbaar, of zelfs te combineren. In de door zieken opgestuurde certificaten werd onder meer gesproken over *le guérisseur, la guérisseuse, médium par le magnétisme, les soins spirituels of médium magnétiseur*. *Congrès Spirite tenu à Liège*, 81–91.

nadruk sterker op het geestelijke aspect van de genezing kwam te liggen. Een mogelijke verklaring is dat bij spiritisten zowel lichaam als geest een grote rol speelden. Een andere verklaring is dat de gerechtelijke wereld de grenzen scherper afbakende en magnetiseurs bij voorbaat de verantwoordelijkheid afschoven op een onzichtbare geest, om zo aan een mogelijke veroordeling te ontsnappen.

Toen de beruchte alternatieve genezer Drieske Nijpers in 1852 voor de rechtbank verklaarde dat hij de zieke lichaamsdelen slechts aanraakte en bestreek met de blote handen, zonder geneesmiddelen voor te schrijven, volstond dit voor de rechter om hem vrij te spreken.³⁶ Na 1892 bevonden de meeste genezers zich op gladder ijs. Zo werd mevrouw Capelle wél veroordeeld: 'Le Cour décidant que toute personne non diplômée faisant des "passes" sur les parties malades exerce l'art de guérir'.³⁷ In tegenstelling tot de rechtszaak van Drieske Nijpers, waar de rechter oordeelde dat handelingen die voorkwamen uit een goddelijke kracht nu eenmaal niet te veroordelen waren, zag de wetgever tegen het einde van de negentiende eeuw steeds minder door de vingers.

36 P. Doffijn, *Kwakzalverij en onbevoegd uitoefenen van de geneeskunst: een historisch en een medico-legale benadering van de praktijken van Drieske Nijpers*, uit *Sint-Gillis-Waas (1826–1853)* (Gent 1990) 61.

37 Vertaling: 'Het Hof oordeelt dat iedere niet-erkende genezer die *passes* uitvoert, de geneeskunde beoefent'. 'L'école du magnétisme fluïdique en justice', *Le Messenger*, 15 maart 1895, 143.

Conclusie

Het lichaam speelde een grote rol in de geschiedenis van het magnetisme. Voor de spiritisten diende het als tastbaar bewijs en zelfs als propaganda om zieken te lokken en zo te overtuigen van spiritistische waarheden. Zieken zelf voelden veel affiniteit met deze schijnbare magische genezingen die aansloten bij hun wereldbeeld. Ingezoomd op het magnetische procedé blijkt dat er twee tegengestelde lichamen aan bod kwamen, dat van de zieke en de genezer. Vooral het lichaam van de magnetiseur moest in perfecte staat zijn, omdat het diende als medium om het fluïdum over te stralen. Maar naarmate het wettelijke kader verstrakte rond 1892 deden magnetiseurs meer en meer afstand van hun lichaam als actieve actor, in de hoop zo aan een mogelijke veroordeling te ontsnappen. Van een actief iets evolueerde het lichaam naar een passief instrument.

Voor wie zelf aan de slag wil

Magnetisme was slechts één van de vele alternatieven waarop een zieke beroep kon doen. De zoektocht naar bronmateriaal rond alternatieve geneeswijzen kan dan ook tweevoudig worden aangepakt. Ten eerste is het, gezien de voortschrijdende medicalisering aan het einde van de negentiende eeuw, interessant om te kijken naar confrontaties met artsen en de staat. Daarom primeren vooral gerechtelijke dossiers als interessant bronmateriaal. Het grote nadeel is dat er moeilijk te voorspellen valt welke stukken in een dossier zijn opgenomen. Vaak speelt geluk een grote rol, bijvoorbeeld wanneer er reclamefolders van de genezer in kwestie of lezersbrieven in het dossier zijn opgenomen. Ook persoonlijke archieven van (dorps)dokters, die zich niet al te lovend uitspraken over hun concurrenten, kunnen nieuwe inzichten bieden. Ten tweede is er de invalshoek van de alternatieve genezers en hun cliënteel. Spijtig genoeg laten zij niet zo een duidelijk traceerbaar spoor – en bijgevolg bronmateriaal – achter. Magnetisme vormde een uitzondering omdat spiritisten veelvuldig berichtten over 'hun' geneeswijze. Los van het apologetische laagje valt er uit hun tijdschriften wel wat info te halen over hun benadering en gebruik van het lichaam. Als de alternatieve genezer een zekere beruchtheid genoot, liet hij of zij ook wel sporen na in seriële berichtgeving, zoals kranten. Een analyse van bijvoorbeeld lezersbrieven of ervaringen van genezers en hun cliënteel waarover werd bericht in (lokale) kranten is tevens een interessante piste om te onderzoeken. De kunst is daarbij om het bronmateriaal te analyseren vanuit een afgebakende onderzoeksvraag, om zo tot een coherent verhaal te komen waarin verschillende brontypes een plaats vinden. Ook kunnen lokale casestudies met een volksgeneeskundige inslag over plaatselijke beroemde genezers een schat aan informatie blootleggen, waarbij een nog grotere wereld van ziekte en genezing kan worden verkend.

Bronnen

- Bulletin Officiel du Bureau International du Spiritisme*, 1911. (Bewaarplaats: Koninklijke Bibliotheek België).
- Le Messenger*, Luik, 1872–1914. (Bewaarplaats: Koninklijke Bibliotheek België)
- Le Moniteur Spirite et Magnétique*, Brussel, 1891–1898. (Bewaarplaats: Koninklijke Bibliotheek België).
- Guide pratique du médium guérisseur*, Luik, 1873. (Bewaarplaats: Centrale Universiteitsbibliotheek Leuven).
- Algemeen Rijksarchief Brussel (verder RAB), *Inventaire des dossiers du tribunal correctionnel de Bruxelles, première série* (verder *Inventaire*), nr. 702: Proces tegen Gérard Schmidt, die zich uitgeeft voor magnetiseur. Veroordeeld vanwege het illegaal uitoefenen van de geneeskunde in 1868.
- RAB, *Inventaire*, nr. 750: Proces tegen Léopold Boëns. Veroordeeld vanwege het illegaal uitoefenen van de geneeskunde in 1885.

Beredeneerde bibliografie

Enkele standaardwerken over de geschiedenis van het magnetisme en hypnose zijn J. Vijselaar, *De magnetische geest. Het dierlijk magnetisme 1770–1830* (Nijmegen 2001), A. Gauld, *A history of hypnotism* (Cambridge 1992) en B. Méheust, *Somnambulisme et médiumnité (1784–1930) – Tome 1 – Le défi du magnétisme animal* (Le Plessis-Robinson 1999). Voor België bieden de volgende meesterproeven interessante insteken: T. Seyssens, *Le Propagateur – Dierlijk magnetisme in België in de 19de eeuw* (Gent 2009) en F. Paulussen, *Hypnose: kwakzalverij of geneeskunde? De maatschappelijke toelaatbaarheid van hypnose in België (1880–1914)* (Leuven 2001).

In België publiceerde vooral Karel Velle over de medicalisering: K. Velle, *De nieuwe biechtvaders – de sociale geschiedenis van de arts in België* (Leuven 1991); K. Velle, 'Geneesheren in de ban van hypnose (1880–1900)', *Oostvlaamse Zanten*, 62 (1990) 51–54; K. Velle, *Arts, geneeskunde en samenleving: medicalisering in België in de 19de en de 20ste eeuw* (Gent 1988). Daarnaast werkte ook Carl Havelange zijn ideeën rond een contra-institutionalisatie uit, waarmee hij stelde dat irreguliere geneeskunde zich altijd aanpast naar de nieuwe condities. Zie C. Havelange, *Les figures de la guérison (XVIIIe – XIXe siècles). Une histoire sociale et culturelle des professions médicales au pays de Liège* (Luik 1990).

Enkele Nederlandse historici werkten het idee van een 'medische markt' uit, om zo de vaak vergeten alternatieve vormen van geneeskunde mee in het historisch onderzoek te betrekken. Zie W. de Blécourt, F. Huisman en H. van Der Velden, 'De medische markt in Nederland, 1850–1950', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 25 (1999) 361–382 en F. Huisman, 'Shaping the medical market: On the construction of quackery and folk medicine in Dutch historiography', *Medical History*, 43 (1999) 359–375.

De daarbij aansluitende patiëntengeschiedenis heeft haar wortels in de visie van Roy Porter. Zie R. Porter, 'The patient's view: Doing medical history from below', *Theory and Society*, 14 (1985) 175–198. Een ander uitstekend werk is dat van F.J. Meijman en S. Snelders, *De mondige patiënt – Historische kijk op een mythe* (Amsterdam 2009).

Een recentere theoretische invalshoek komt vanuit de performatieve geschiedschrijving. Zie P. Burke, 'Performing history: The importance of occasions', *Rethinking History*, 9 (2005) 35–52. De weerlegging van een rechtlijnige medicalisering door te stellen dat magische begrippen vaak doorleven, valt terug te vinden in H. De Waardt, 'Het taaie voortleven der demonen – De onttovering van de geneeskunde als impuls voor irreguliere geneeswijzen' in: A. Kluveld e.a. (reds.), *Genezen – Opstellen bij het afscheid van Marijke Gijswijt-Hofstra* (Amsterdam 2005) 139–148; W.J. Hanegraaff, 'How magic survived the disenchantment of the world', *Religion*, 33 (2003) 357–380; L. Oja, 'Responses to witchcraft in late seventeenth- and eighteenth-century Sweden – The superstitious other', in: W. de Blécourt en O. Davies (reds.), *Beyond the witch trials – Witchcraft and magic in Enlightenment Europe* (Manchester en New York 2004) 69–80; S. Lachapelle, 'Science on stage: Amusing physics and scientific wonder at the nineteenth-century French theatre', *History of Science*, 47 (2009) 297–315 en M. Ramsey, 'Magical healing, witchcraft and elite discourse in eighteenth- and nineteenth-century France', in: M. Gijswijt-Hofstra, H. Marland en H. De Waardt (reds.), *Illness and healing alternatives in Western Europe. Studies in the social history of medicine* (New York 1997) 14–37.

De link tussen spiritisme (en andere occulte bewegingen) en magnetisme werd reeds aangestipt in A.H. Van Baal, 'Spiritisme: geloof in genezing? Het Amsterdamse genootschap Veritas (1869–1900)', in: A. Kluveld e.a. (reds.), *Genezen – Opstellen bij het afscheid van Marijke Gijswijt-Hofstra* (Amsterdam 2005) 163–173; D. Draaisma, 'Genezing van gene

zijde: het spiritisme als medische tegenbeweging', *Spiegel der Letteren*, 42 (2000) 116–133; N. Edelman, 'Un savoir occulté ou pourquoi le magnétisme animal ne fut-il pas pensé "comme une branche très curieuse de psychologie et d'histoire naturelle"?', *Revue d'histoire du XIXe siècle*, 38 (2009) 115–132 en S. Lachapelle, *Investigating the supernatural – From spiritism and occultism to psychical research and metapsychics in France 1853–1931* (Baltimore 2011).

Biografie

Marijke De Sadeleer (1991) studeerde in 2013 af als Master in de Geschiedenis aan de KU Leuven. Haar meesterproef, die onder supervisie stond van dr. Tine Van Osselaer en prof. Dr. Kaat Wils, handelde over de redenen waarom zieken opteeden voor een magnetische behandeling in het negentiende-eeuwse België. Momenteel is ze actief in het secundair onderwijs als leerkracht geschiedenis, gedrag- en cultuurwetenschappen. Verdere interessegebieden zijn gender-geschiedenis, ecologische geschiedenis en sociale geschiedenis van de geneeskunde. (marijke.desadeleer@gmail.com)